

Mir Cəlal yaradıcılığında janr məsələsi

*Şakir Cəfərov*¹

XÜLASƏ

Mir Cəlal ədəbiyyata bədii sözün ictimai həyatda güclü nüfuza malik olduğu bir dövrdə, ötən əsrin 30-cu illərində gəlmişdir. Belə bir dövrdə ictimai həyata sürətlə nüfuz edən ədəbi janrlar, xüsusən şeir, oçerk və hekayəyə daha çox müraciət olunduğundan, Mir Cəlalin da mətbuatda ilk çıxışı məhz bu janr istiqamətində olmuşdur. Ədib özü bu barədə yazmışdır: “Bir dəfə Mayakovskinin “Zərbəçi marşı” adlı şeiri əlimə keçdi, onu oxudum və nədənsə tərcümə etmək fikrinə düşdüm. Bir həftə sonra “Zərbəçi marşı” adlı tərcümə şeirim çıxdı. Bu mənim mərkəzi mətbuatda ilk yazım idi”. Ədib bu nəşrdən başlayaraq ömrünün sonuna kimi paralel olaraq bədii və elmi yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Yazıcının yaradıcılıq psixologiyasına dərinədən bələd olan akademik Nərgiz Paşayeva yazır: “Təxminən əlli illik bədii yaradıcılığında Mir Cəlal öz oxucuları ilə həmişə səmimi və obyektiv söhbət aparmışdır: həyat materialını hər cür “kosmetik ədəbiyyatlardan” uzaq, bütün həqiqətləri ilə, gözəllik və faciələri ilə, gülməli və ağlamalı tərəfləri ilə canlandırmağı bacarmışdır”. Qeyd etməliyik ki, Mir Cəlalin 2013-cü ildə nəşr edilmiş felyeton, şeir, oçerk, tərcümə, xatirə və hekayələrdən ibarət beş cildlik əsərləri onun yaradıcılığının ideya-bədii vüsəti haqqında zəngin təsəvvür yaradır. Lirik təhkiyə ilə incə yumor, xəfif romantika, istehza və xoşməramlı gülüş Mir Cəlalin hekayələrində bir-birini tamamlayan bədii vasitələrdir.

AÇAR SÖZLƏR

ədəbi janrlar, bədii yaradıcılıq, Mir Cəlal, ədəbi psixologiya

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 22.03.2025

Qəbul edilib: 06.05.2025

¹ Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, doktorant, Bakı Dövlət Universiteti. Azərbaycan.
<https://orcid.org/0009-0003-2454-9794> | shakird.jafarov50@gmail.com

The Issue of Genre in Mir Jalal's Work

*Shakir Jafarov*¹

ABSTRACT

Mir Jalal came to literature in the 1930s, at a time when the artistic word had a strong influence on public life. Since literary genres that rapidly penetrated public life, especially poetry, essays and stories, were increasingly used in such a period, Mir Jalal's first appearance in the press was precisely in this direction. The writer himself wrote about this: "Once I came across Mayakovsky's poem "Zarbachy Marshi", I read it and for some reason I had the idea to translate it. A week later, my translated poem "Zarbachy Marshi" was published. This was my first article in the central press." Starting from this publication, he was engaged in artistic and scientific creativity in parallel until the end of his life. Academician Nargiz Pashayeva, who is deeply familiar with the writer's creative psychology, writes: "In his nearly fifty years of artistic creativity, Mir Jalal has always had a sincere and objective conversation with his readers: he has managed to bring to life the material of life, far from all kinds of "cosmetic literature", with all its truths, with its beauty and tragedies, with its funny and tearful sides." It should be noted that Mir Jalal's five-volume works, consisting of feuilletons, poems, essays, translations, memoirs and stories, published in 2013, create a rich idea of the ideological and artistic scope of his creativity. Lyrical narration and subtle humor, light romance, irony and good-natured laughter are artistic means that complement each other in Mir Jalal's stories.

KEYWORDS

literary genres, artistic creativity, Mir Jalal, literary psychology

ARTICLE HISTORY

Received: 22.03.2025

Accepted: 06.05.2025

¹ Doctor of Philosophy in Philology, PhD student, Baku State University. Azerbaijan.
<https://orcid.org/0009-0003-2454-9794> | shakird.jafarov50@gmail.com

Giriş

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli yazıçılarından biridir. XX əsrin 30-cu illərində ədəbiyyata gələn yazıçı dövrünün ictimai və mədəni mühitinə uyğun olaraq, müxtəlif janrlarda öz qələmini sınamışdır. Onun əsərləri həm ədəbi, həm də elmi cəhətdən Azərbaycan bədii düşüncəsinin zənginləşməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə Mir Cəlalin hekayə və oçerk yaradıcılığına nəzər salınmış, onun ədəbiyyat tarixində yeri müzakirə edilmişdir.

Mir Cəlalin hekayə və oçerkləri ilk dəfə 1930-cu ildə çap olunmuşdur. Dövrünün ruhuna uyğun olaraq, “Sağlam yollarda” (1932) adlandırdığı ilk oçerklər kitabında o, müasir həyat və insanlarla bağlı müşahidələrini qələmə almışdır. Ədib hekayə janrının klassik nümunələrini yaratmaqla yanaşı, roman janrının poetikasına da mühüm yeniliklər gətirmiş, filoloji fikrin inkişafına təməl olan elmi məktəb yaratmışdır.

30-cu illərdən başlayaraq, yaradıcılığı boyu ardıcıl olaraq bu janra müraciət edən yazıçı, ictimai-mənəvi həyatın ən dərin qatlarına nüfuz etmişdir. Akademik Məmməd Arif “Mir Cəlal mahir hekayə ustasıdır, onun hekayələri əksəriyyətlə yığcam və ibrətlidir”, – deyərək öz qələm dostunun yaradıcılıq imkanlarını qiymətləndirmiş və onun bu janrın inkişafındakı xidmətlərini yüksək dəyərləndirmişdir. Mir Cəlalin “Anket Anketov”, “Söyüd kölgəsi”, “Təzə toyun nəzakət qaydaları”, “Kəmtərovlar ailəsi”, “Analar yola çıxdılar”, “Qan qardaşı”, “İclas qurusu”, “Vətən yaraları”, “Ərəb qızı”, “Elçilər qayıtdı”, “Xarici naxoşluq”, “Subaylıq fəlsəfəsi” və digər hekayələri bu gün də oxucularımız tərəfindən maraqla oxunur.

Ədibin yaradıcılığını tədqiq etdikcə öyrənirik ki, Mir Cəlal hekayə janrına bütün yaradıcılığı boyu müraciət etmişdir. Yazıçının hekayələri fonunda, ümumilikdə Mir Cəlalin yaradıcılıq təkamülü ilə yanaşı, 1930–1970-ci illər Azərbaycan hekayəsinin estetik axtarışlarını və janrın poetikasındakı dinamikanı da izləmək mümkündür.

Akademik Mirzə İbrahimov yazırdı: *“Mir Cəlal klassik novellalar pişkinliyini xatırladan “Atlı” hekayəsində vətən eşqi ilə çırpınan saf bir insan qəlbinin necə qəhrəmanlıqlara qabil olduğunu təsvir edir”*.

Metodlar

Məqalədə Mir Cəlalin yaradıcılığı geniş şəkildə tədqiq edilmiş, mövzu, ideya və sənətkarlıq xüsusiyyətləri barədə elmi mülahizələr ifadə edilmişdir. Ədibin bədii yaradıcılığı polifonik məzmunu və dərin mənə potensialına malikdir. Müstəqillik

dövrünün tədqiqatçıları da onun ədəbi-bədii irsini maraqla araşdıraraq, yaradıcılığının yeni aspektlərini elmi təhlil müstəvisinə çıxarmışlar. Bu, Mir Cəlalin əsərlərinin zaman keçdikcə daha aktual olduğunu və Azərbaycan ədəbiyyatında öz əhəmiyyətini qoruyub saxladığını göstərir.

Nəticələr

Azərbaycan ədəbiyyatında demək olar ki, bütün sənətkarlar öz yaradıcılıqlarında hekayə janrına müraciət etmişlər. Süleyman Rəhimov, Əli Vəliyev, Mehdi Hüseyn, İsmayıl Şıxlı, İlyas Əfəndiyev, Anar, Elçin və digər yazarlar ədəbiyyatımıza qiymətli hekayə nümunələri bəxş etmişlər. Lakin onların arasında dörd hekayə ustası xüsusilə seçilir: Mirzə Cəlil, Ə.Haqverdiyev, Y. V. Çəmənəminli və Mir Cəlal. Bu ədiblərin əsərləri klassik hekayə janrının inkişafında mühüm yer tutmuş və bu janrın qızıl fondunu təşkil etmişdir.

Mir Cəlal ədəbiyyatımızı XX əsr oxucusunun milli bədii sərvəti olan romanlarla zənginləşdirmişdir. “Dirilən adam” (1934), “Bir gəncin manifesti” (1939), “Yolumuz hayandır?” (1952), “Açıq kitab” (1952), “Təzə şəhər” (1950), “Yaşlılarım” (1952) və digər romanları sənətkarın bədii irsinin zənginliyindən xəbər verir. Yazılma tarixlərindən də göründüyü kimi, Mir Cəlal 1950-ci ilə qədər iki roman qələmə almışdı. M. F. Axundzadə kimi, onun da romanlarının tarixi, əsasən, 1950–1955-ci illəri əhatə edir.

40-cı illərdən başlayaraq elmi yaradıcılıqla məşğul olan ədib 1940-cı ildə “Məhəmməd Füzulinin poetik xüsusiyyətləri” mövzusunda namizədlik, yeddi il sonra isə, 1947-ci ildə “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Ümumiyyətlə, Mir Cəlalin bədii əsərləri dogma vətəninə və xalqını təbiiliklə təqdim edərək, ölkənin sosial, mədəni xüsusiyyətlərini dərinlən əks etdirir. Yazıçının əsərlərində milli dəyərlər, xalqın tarixi və gündəlik həyatı mükəmməl şəkildə təsvir olunur, bu da onun yaradıcılığını Azərbaycan ədəbiyyatının ən qiymətli nümunələrindən birinə çevirir. Oxucular onun əsərlərindən ölkəsinin və xalqının özünəməxsusluqları haqqında tam və geniş təsəvvürlər əldə edirlər. Əslində, böyük ədəbiyyatın əsas vəzifəsi və real missiyası da elə bundan ibarətdir.

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyəti ilə seçilən görkəmli sənətkarlardandır. O, həm yazıçı, həm ədəbiyyatşünas alim, həm də

müəllim kimi yüksək professionalıq istedadı nümayiş etdirmişdir. Bununla yanaşı, Mir Cəlalın publisistika sahəsindəki çoxillik və səmərəli fəaliyyətini də qeyd etmək lazımdır. Çünki onun publisistikası ədəbi yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur. Ədib, ədəbi aləmdə 1932-ci ildə çap olunmuş “Sağlam yollarda” adlı ilk oçerklər kitabı ilə tanınmışdır. Sonralar isə bütün yaradıcılığı boyu publisistikanın müxtəlif janrlarında dəyərli nümunələr yaratmışdır.

Mir Cəlalın publisistik əsərləri yüksək bədii xüsusiyyətlərə malik olmaqla yanaşı, bir çox hallarda digər bədii nümunələrdən fərqlənir. Lakin təəssüf ki, ədibin publisistik irsi hələ də tam olaraq toplanıb və nəşr olunmamışdır. Unutmaq olmaz ki, publisistika Mir Cəlalın bədii yaradıcılığında mühüm hazırlıq mərhələsi funksiyasını yerinə yetirmiş və onun əsərlərindəki ictimai və fəlsəfi məsələlərin daha dərin təhlilinə zəmin yaratmışdır. Bundan əlavə, yazıcının bədii yaradıcılığında publisistika elementləri də mövcuddur, bu da onun əsərlərində aktuallığın, müasirliyin və həyatiliyin daha da qüvvətlənməsinə təkan verir.

Müzakirə

Mir Cəlal hekayə janrının klassik nümunələrini yaratdığı kimi, roman janrının poetikasına da ciddi yenilik gətirmiş ustad yazıçı idi. Ədibin qələmə aldığı “Dirilən adam”, “Bir gəncin manifesti”, “Yolumuz hayandır?”, “Açıq kitab”, “Yaşlılarımız”, “Təzə şəhər” kimi əsərləri roman janrının tarixi təkamülünü əks etdirir. Bu əsərlərin hər biri ədəbi prosesə bir canlılıq gətirmiş və ədəbiyyatımıza yeni nəfəs qatmışdır. Bu səbəbdən, roman janrı ətrafında ən çox mübahisələrə, müzakirələrə səbəb olan əsərlər sırasında Mir Cəlalın yaradıcılığı xüsusi yer tutur və yazıcının romanlarında insan tarixi-inqilabi prosesin axarında təsvir olunur, çünki onun qəhrəmanları yeni ideya və bədii idealın daşıyıcılarıdır. Bu əsərlərdə fərdi talelər yazıçını daha çox düşündürür. Ədib yazdığı romanlarla ədəbiyyatımıza 1930–1960-cı illər gerçəkliyinin səciyyəvi cəhətlərini və tipik xarakterlərini gətirmişdir.

Bu altı romanın hamısı eyni səviyyədə, eyni poetikada, eyni sənətkarlıq mövqeyində dayanmasa da, Azərbaycan nəsrinin inkişafında hər birinin özünəməxsus yeri vardır. “Auditoriyada mühazirə deyə-deyə gəzirdi, arada dayanırdı, əlini hansımızansa çiynimizə qoyub fikrini davam etdirirdi. Onda Mir Cəlal müəllim bir az da doğmalaşardı. – Roman çətin janrdır – deyirdi, – ona xırda mövzular yaramır. Roman üçün sənətkara xeyli təcrübə, hərtərəfli kamillik lazımdır. Sonra bizim tələbə olduğumuz o illərdə təzə yazılmış romanların qiymətinə keçir,

cavan yazıçıların yaradıcılığından həvəslə söhbət açırdı” (Məmmədli, 2023, s. 22–32).

Böyük ədib və ictimai xadim Mir Cəlal (1908–1978) çoxşaxəli yaradıcılıq fəaliyyətinə malik idi. Bədii yaradıcılıq, publisistika və elmi-pedaqoji fəaliyyət onun yaradıcılığının əsas istiqamətlərini təşkil edirdi. Görkəmli ədib ömrü boyu bu sahələrin hər biri ilə məşğul olmuş və bu istiqamətlər ədəbi-elmi mühitdə dərin iz buraxmışdır. Onun fəaliyyəti göstərir ki, yaradıcılıq sahələri biri digərini tamamlamış və daha da zənginləşdirmişdir. Mir Cəlalin hekayələri ilə oçerkləri, romanları ilə monoqrafiyaları arasında möhkəm daxili rabitə və qarşılıqlı əlaqənin olması həmin əsərlərin bədii və ya elmi səviyyəsinin yüksəlməsinə, mahiyyətinin dərinləşməsinə və hədəflərinin yaxınlaşmasına imkan yaratmışdır. Böyük ədib müraciət etdiyi hər bir elmi və bədii yaradıcılıq sahələrində yüksək peşəkarlığı ilə örnək ola bilmişdir (Həbibbəyli, 2023).

30-cu illərdən başlayaraq baş verən hadisələri, insanların xarakterik xüsusiyyətlərini, nikbin baxışlarını özündə əks etdirən “Mir Cəlalin poetikası” kitabının II cildi də monoqrafiya şəklində çap olunmuşdur. Hekayələrin geniş təhlili Vətən müharibəsi dövrünü (1941–1945) təsvir edir. Ədibin “İnsanlıq fəlsəfəsi”, “Subaylıq fəlsəfəsi”, “Vəcdanın mühakiməsi”, “Təsadüf, ya zərurət”, “Qocaların uşaq söhbəti” və s. hekayələrində real həyat lövhələri, fəlsəfi düşüncələr öz əksini tapmışdır (Eminli, 2020).

Mir Cəlalin romanları Azərbaycan nəsrində mühüm yer tutur. Hekayələrində olduğu kimi, romanlarında da zamanın müşahidə etdiyi həyat həqiqətlərini əks etdirmişdir. Romanlarında insanın fəaliyyətinə və mənəviyyətinə orijinal yazıçı baxışları ifadə olunmuşdur. Mir Cəlal hekayəçilikdə nümayiş etdirdiyi yüksək sənətkarlığı romanlarında daha çox inkişaf etdirmişdir. O, “Dirilən adam”ı (1934–1935) yazandan sonra “Bir gəncin manifesti” (1939), “Açıq kitab” (1941–1944), “Yaşlıdlarım” (1946–1952), “Təzə şəhər” (1948–1950), “Yolumuz hayandır?” (1952–1957) romanlarında həyatın geniş epik lövhələrini yaratmışdır.

Mir Cəlal əsərlərində süjet inkişafını ləngidən təfərrüatlardan qaçmağa cəhd edir, hadisə və mətləbin məğzini təşkil edənləri ön plana çəkir, bədii fikri məqsədəuyğun, bəzən ciddi, bəzən də yumoristik tərzdə oxucuya çatdırmağa çalışırdı. O istəyirdi ki, yaratdığı obrazların fəaliyyəti, şəxsi-ictimai taleyi, həyat yolu, daxili aləmi, fərdi psixologiyası açılsın; onlar münasib bədii cizgi və vasitələrlə səciyyələnsinlər.

Ədibin əlvan və zəngin sənət qalereyasında yaddaqalan surətlər də az deyil. Bəbir bəy, Qədir, Qumru (“Dirilən adam”), Mərdan, Bahar, Sona, Hacı İbrahim Xəlil (“Bir gəncin manifesti”), Vahid, Sadiq kişi, Kərim Gəldiyev, Rübabə (“Açıq kitab”), Kərimzadə, Səlim, Nəriman (“Yaşlıdlarım”), Yunis (“Təzə şəhər”), Sabir, Əntiqə, Bəndalı (“Yolumuz hayandır?”) və başqaları maraqlı obrazlardır.

“Mir Cəlalın əsas hekayə və romanları həyatı problemlər qaldıran, mənəvi-əxlaqi və ictimai-sosial məsələləri əks etdirən oxunaqlı, məzmunlu və tərbiyəvi əsərlərdir. Xalqımızın inkişaf yolunun və mübarizə tarixinin bir çox mənalı və ibrətli səhnələri burada öz əksini tapmışdır” (İsmayilov, 2010).

Mir Cəlal “Dirilən adam” romanını yazmaqla (1934) Azərbaycan ədəbiyyatına mükəmməl tale romanı yazıçısı kimi daxil olmuşdur. Əsərdəki Qədir obrazı sərt ictimai mühitin girdabından çıxıb həyatda özünü təsdiq etmək üçün mübarizə aparan bir şəxsdir. O, cəmiyyətdə dayaq tapa bilməyən insanların keşməkeşli taleyini əks etdirir.

“Yaşlıdlarım” (1946) avtobiografik romanında ədib milli ziyalılığın közərən işıqlarını qələmə almışdır. Qeyd etməliyik ki, Mir Cəlalın “Bir gəncin manifesti” romanı (1938) ədəbi tənqiddə haqlı olaraq, Azərbaycan ədəbiyyatının yeni dövrünün manifesti kimi təqdim edilmişdir.

“Yolumuz hayandır?” (1957) romanında isə tarixiliklə müasirlik bir yerdə, üzvi vəhdətdə qələmə alınmışdır. Əsərdə Azərbaycan satirik şeirinin banisi olan Mirzə Ələkbər Sabirin keşməkeşli həyatı ön planda təqdim edilir.

Nəticə

Beləliklə, XX əsrin 20–30-cu illərində ədəbi aləmdə əvvəlcə şeir, daha sonralar isə oçerk və hekayələri ilə tanınan Mir Cəlal qısa müddət ərzində istedadlı və orijinal yaradıcılıq üslubu olan yazıçı kimi şöhrət tapmışdır. Səməd Vurğun, Süleyman Rəhimov, Süleyman Rüstəm, Mehdi Hüseyn kimi tanınmış ədiblərlə eyni dövrdə yaşayıb-yaratmış Mir Cəlal öz yazı üslubu ilə həmkarlarından fərqlənərək Azərbaycan ədəbiyyatına yeni nəfəs gətirmişdir. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra nailiyyətləri bilavasitə Mir Cəlal Paşayevin adı ilə bağlıdır. Əlli illik yaradıcılıq fəaliyyəti dövründə o, görkəmli nasir kimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öz layiqli və şərəfli yerini tutmuşdur. Əminliklə demək olar ki, yalnız “Bir gəncin manifesti” əsərinə görə Mir Cəlal klassik sənətkarlar sırasında öz yerini almışdır. Bu əsər çapdan çıxanda ədibin hələ 30 yaşı yox idi. Onun mətbuatda ilk şe-

irləri (“Dənizin cinayəti”, “Ananın vəsiyyəti”, “Müxbir”) 1928-ci ildə çap olunmuşdur. Lakin o, 1930-cu ildən etibarən, əsasən, hekayələr yazmağa başlamış, o dövrün “Şərq qadını”, “Gənc işçi”, “İnqilab və mədəniyyət”, “Ədəbiyyat qəzeti” kimi nüfuzlu nəşrlərində “Doktor Cinayətov”, “İfşa”, “Mərkəz adamı”, “Naxələf”, “Bostan oğrusu”, “Qüdrət nümayişi”, “İstifadə”, “Dəzgah qızı”, “Heyrət” və digər hekayələrini çap etdirmişdir. 1932-ci ildə “Sağlam yollarda”, 1935-ci ildə “Boy” adlı ilk oçerklər və novellalar kitabları işıq üzü görmüşdür.

Ədəbiyyat

1. Eminli, A. (2020). *Mir Cəlalın poetikası*. 3 cildə, II c. www.kitabxana.net YYSIB-nin müştərək nəşri.
2. İsmayılov, Y. (2010). *Mir Cəlalın yaradıcılığı*. Elm.
3. *Mir Cəlalın Seçilmiş əsərləri* (Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı). (2005). Şərq-Qərb.
4. Məmmədli, C. (2015). *Böyük alim, böyük müəllim. Mir Cəlal*. II cildə. “Nurlar” nəşriyyatı.
5. Məmmədli, C. (2015). Bədii sözün “Ulduz” rəngi. *“Ulduz” jurnalı*.
6. Mütəllibov, T. (2004). *Ustad yadigarı* (ön söz). *Mir Cəlal. Azərbaycanda ədəbi məktəblər* (1905–1917). Ziya-Nurlan.
7. Mir Cəlal. (2005). *Seçilmiş əsərləri* (roman və hekayələr). Çarşıoğlu.
8. Mir Cəlal. (1980). *Bir gəncin manifesti*. Gənclik.
9. Mir Cəlal. (1932). *Sağlam yollarda: oçerklər*. Azərnəşr.
10. Mir Cəlal. (1984). *Yaşlılar* (roman və hekayələr). Azərnəşr.
11. *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı*. (1982). Maarif.